

Idiomækvivalens i hovedet, i virkeligheden og i ordbogen

Farø, Ken Joensen

Published in:
LEDA-nyt

Publication date:
2007

Document version
Også kaldet Forlagets PDF

Citation for published version (APA):
Farø, K. J. (2007). Idiomækvivalens i hovedet, i virkeligheden og i ordbogen. *LEDA-nyt*, (44), 4-8.

Idiomækvivalens i hovedet, i virkeligheden og i ordbogen

Af Ken Farø

Hvad vil det sige, at idiommer fra forskellige sprog regnes som "ækvivalente"? Er denne opfattelse ensbetydende med, at idiomerne så også er ækvivalente ude i sprogvirkeligheden? Og hvordan kommer vi derfra og til tosprogsordbøgernes fordringer? Med de – og en mængde andre – spørgsmål, samlet under deloverskriften "idiomækvivalens", beskæftiger min (tysksprogede) ph.d.-afhandling fra 2006 sig. Jeg er blevet bedt om at give LEDA-Nyts læsere et lille indblik i dens indhold, som fokuserer både på selve metaspørgsmålet og på et stort antal empiriske analyser af problemer med idiomækvivalens i leksikologi, oversættelse og leksikografi.

Problemet

Rundt omkring i forskningslitteraturen og også uden for den finder man umiddelbart trivielle spørgsmål som disse:

- (1) "Hvad hedder ikke kunne se skoven for bare træer på tysk?"
- (2) "To kill two birds with one stone svarer til at slå to fluer med et smæk"
- (3) "Er gå over åen efter vand og Eulen nach Athen tragen virkelig ækvivalente?"

Der har hidtil manglet et teoretiserende og metodisk afklaret fundament for den slags spørgsmål; jeg har i min afhandling forsøgt at komme det et skridt nærmere. Jeg vil her formidle den meget korte og mindre tunge version af historien. Frem for alt vil jeg undgå at komme ind på oversættelsesproblematikken, som også spiller en vigtig rolle i afhandlingen, men den er ikke så relevant her.

Idiommer i snæver forstand

Jeg arbejder med et snævert, positivt defineret idiombegreb i afhandlingen. Det er eksempler som *stikke næsen/sin næse i ngt*; *klappen går ned (for ngn)*; *jn auf den Arm nehmen* ('snyde ngn'); *jm auf den Schlips treten* ('fornærme ngn'). Den slags flerordsforbindelser skaber formentlig særlige problemer i tosprogssammenhæng på grund af deres specielle semiotiske forhold (deres "semiotiske dualitet"): De har en prægnant og genkendelig udtryksside, som er åben for fortolkning af betydning, samtidig med at indholdssiden er helt konventionel og kræver modtagers kendskab til konventionen.

Det viste sig da også i løbet af undersøgelsen, at kategorien volder store håndteringsproblemer i anvendte sammenhænge som fx oversættelse og bilingval leksikografi. Ofte er idiomerne nemlig årsag til fejltolkninger, ækvivalenstab og produktion af unaturligt sprog. Orienteringen mod idiomtegnets udtryksside ser ud til at være hovedårsagen: Hvis man har øjnene stift rettet mod sproglige "billeder", så mister man incitamentet til at se sprogvirkeligheden efter i sømmene, og den er den ultimative domstol for spørgsmål om ækvivalens.

Funktionalisme: Leksikologi, leksikografi og oversættelse

Afhandlingens overordnede teoretiske grundlag er funktionalistisk. Det er det, både hvad angår idiomers funktion, forholdet mellem de discipliner, hvori problemet idiomækvivalens spiller en rolle, og endelig hvad angår den leksikografiske behandling af idiomerne. Funktionalisme betyder, at fænomener skal ses relativt til de aktuelle

sammenhænge, de indgår i. Idiomækvivalens er altså noget forskelligt, alt efter om vi fx taler om ren ordforrådssammenligning af større eller mindre finhed og præcision (granularitet), ordbøger, produktion, reception eller oversættelse. Det idiompar, der regnes som ækvivalent i den ene sammenhæng, er det ikke nødvendigvis i den næste. Idiomækvivalens er altså ingen absolut størrelse.

Det får en række konsekvenser, dels for de enkelte discipliners rigide teoretiske adskillelse, dels med hensyn til håndteringen af idiommer i tosprogsordbogen.

Jeg følger i min afhandling således den fundamentale skelnen mellem leksikologi og leksikografi, som bl.a. Wiegand har argumenteret for. Kontrastiv leksikologi handler om sammenligning af forskellige sprogs ordforråd med hensyn til *alle* tænkelige aspekter. Leksikografi, derimod, handler, hvis man fx følger Aarhuskolen, om at opfylde en defineret brugergruppes opslagsbehov ud fra en række planlagte leksikografiske funktioner. Det er en rent teoretisk skelnen, ikke en praktisk. Men den har alligevel praktiske konsekvenser, for den synes at være nyttig for udviklingen af nye leksikografiske produkter.

Kontrastivt-leksikologiske analyser

I min afhandling har jeg gennemført korpusanalyser af et stort antal hypotetiske idiompar (HIP'er) med hensyn til forskellige ækvivalensaspekter. Et HIP er et L1- og et L2-idiom, som er under "mistanke" for ækvivalens, men som (formentlig) ikke er blevet undersøgt empirisk endnu. Mistanken kan skyldes, at nogen har omtalt dem som ækvivalente, at de optræder i en bilingval ordbog, eller at man har fundet dem i en konkret tekstoversættelse. Den kan også være begrundet i udtryksmæssig lighed (konvergens), fx på det ikonografiske (billedlige) plan, eller i den syntaktiske struktur. Man kan undersøge idiomækvivalens ud fra et stort antal forskellige ækvivalensaspekter, fx semantik, pragmatik, syntaks eller diakroni. Her er et par eksempler:

(1) *Semantik*: Et idiompar, der er næsten fuldstændig konvergent på udtrykssiden, er *være ude i tovene* vs. *in den Seilen hängen*. I begge tilfælde er det selvfølgelig boksesporten, som er det motiviske ophav, men skinnet bedrager. For som en korpusanalyse viser, betyder de noget forskelligt:

Hun er ulykkelig, anorektisk og menneskesky. Da hun **er helt ude i tovene**, får Philibert hende installeret i den store lejlighed, hvor han og Franck forsøger at få noget mad i hende

schaut doch mal, wie die Schüler [...] früh morgens **in den Seilen hängen**. Teilweise fahren sie vorher noch [...] mit Bahn [...] an, d.h. sie stehen vor 6 auf ("se dog engang, hvordan eleverne hænger i tovene. Nogle af dem kører endda med tog i skole, dvs. de står op før 6")

Hvor det danske idiom som bekendt denoterer psykisk ustabilitet, betegner det tyske overraskende fysisk træthed.

(2) *Temporalitet*: Idiomet *der [LØBE]¹ meget vand i åen/stranden* ser ud til at have en tysk ækvivalent i *[LAUFEN] viel Wasser den Rhein/... hinunter/...* Men nærmere

¹ Verbet står i infinitiv for at undgå på forhånd at fastlægge tempus.

korpusstudier afslører, at hvor dansk foretrækker at have taletidspunktet før betragtningstidspunktet, som i:

Der er **løbet meget vand i åen**, siden dengang jazzmusikere havde mulighed for at spille sammen dagligt

så er præferencen i tysk at have betragtningstidspunktet *efter* taletidspunktet. Det ser man i et eksempel som:

Bis die Solartechnik allerdings im eher sonnenarmen Deutschland mit anderen Verfahren der Stromgewinnung konkurrieren kann, wird noch **viel Wasser den Rhein hinunter fließen** („Før solcelleteknologien vil kunne konkurrere med andre måder at udvinde strøm på i det ret solfattige Tyskland, vil der være flydt meget vand gennem Rhinen“)

Forskellen er altså ikke direkte en tempus-, men derimod en temporalitetsforskel.

(3) *Syntaks*: Som allerede Anna Braasch og Frede Boje for over 15 år siden var inde på i deres bidrag til Nordiske Studier i Leksikografi 1, er der mod forventning en forskel i brugen af *skyde ngn ngt i skoene* og *jm etw in die Schuhe schieben*. Det bekræftede mine korpusundersøgelser, der viste et om ikke fuldstændigt fravær af *dass*-ledsætninger som objekt for det tyske idiom, så dog en meget stærk modvilje mod dem, hvor det danske idiom nærmest har *at*-ledsætninger som sit prototypiske objekt:

vi fik **skudt i skoene**, at vi var dovne

Til gengæld har det tyske idiom den særegenhed, at man her bl.a. kan have *die Schuld* som objekt. På dansk er det tilsvarende objekt *skylden* en stærkt afvigende kombination, selv om heller ikke den er 100% udelukket.

Nogle vil nok sige, at det i ovenstående eksempler alligevel er “samme” idiom, og at der er tale om små ubetydelige forskelle. Det første er jeg til dels enig i, men ikke i det næste udsagn. For den kontrastive lingvistik er der for så vidt intet, der er for subtilt; man kan anlægge den granularitet i analysen, man vil. Med ordbøger forholder det sig anderledes; her er det op til leksikografen at udstikke sin algoritme med udgangspunkt i brugerens (formodede) behov.

Leksikografiske normækvivalenter

Undersøger man markedets tosprogsordbøger med tysk, så viser der sig en interessant tendens. Idiompar, som ifølge korpusundersøgelser har den ene eller den anden afvigelse med hensyn til et bestemt ækvivalensaspekt – fx er *have bukserne på* næsten altid kløvet, det er *die Hosen anhaben* ikke –, behandles rigtig mange steder som uproblematiske ækvivalenter.

Der findes både *absolutte* normækvivalenter:

lægge ngt på hylden – etw an den Nagel hängen (15 af 15 ordbøger), *hoppe på limpinden – auf den Leim gehen* (12 af 12) og *aus der Hüfte schießen – skyde fra hoften* (5 af 5)

og *relative* normækvivalenter:

jokke i spinaten – ins Fettnäpfchen treten (92%), *skyde ngn ngt i skoene – jm etw in die Schuhe schieben* (91%), *få blod på tanden – Blut lecken* (91%), *bide i græsset – ins Gras beißen* (90%), *jn an der Nase herumführen – tage ngn ved næsen* (86%), *have bukserne på – die Hosen anhaben* (86%), *tage bladet fra munden – kein Blatt vor den Mund nehmen* (67%), *holde ørerne stive – die Ohren steif halten* (65%)

Normækvivalenter er et udtryk for det psykologiske fænomen, jeg har kaldt “idiomækvivalens i hovedet”, og som skyldes et kraftigt fokus på udtryksside og ikonografi (billedlighed). Men sprogvirkeligheden ser altså noget mere mudret ud.

Idiomatik og leksikografiske funktioner

Standardforestillingen om den leksikografiske håndtering af idiomer i tosprogsordbøger er, at der skal findes “lignende” idiomer i målsproget. Mine leksikologiske undersøgelser har vist, at det tit giver en falsk sikkerhed, fordi udtrykskonvergente idiomer ikke nødvendigvis er brugsækvivalente idiomer.

Men en helt anden ting er, at det er en unødvendig selvpålagt begrænsning kun at lede efter “lignende” idiomer. Det afgørende er, at den information, ordbogen giver sin bruger, løser den eller de funktioner, brugeren (måske) er blevet stillet i udsigt. Og det kan gøres på mange måder, ikke bare ved hjælp af en idiomatisk ækvivalent – som måske heller ikke eksisterer. Eksempler, parafraser, metasprog og enkeltordsækvivalenter er andre muligheder.

Tager vi fx eksemplet med *skyde ngn ngt i skoene*, så er der ikke noget i vejen for at tage udgangspunkt i den partielle ækvivalensrelation, der trods alt er, så længe man ikke blindt postulerer ækvivalens over for brugeren. Det gør mange ordbøger, og dermed skaber de i nogen grad pseudoækvivalens. Her er det metasprogets opgave at sikre den leksikografiske ækvivalens, som ikke er hjemlet leksikologisk. Det kan fx gøres på følgende måde:

skyde ngn ngt i skoene – jm etw in die Schuhe schieben (NB ...*in die Schuhe schieben, dass...* er sj.),

idet den danske bruger næppe har det store behov for at kende den tyske *Schuld-særegen* til produktionsformål.

Hvis det handler om at give brugeren en ide om, hvad et L2-idiom betyder (receptionsfunktionen), er en betydningsparafrase i princippet nok – som i dette autentiske eksempel:

Haare auf den Zähnen haben (om kvinder) være barsk, stridbar og rethaverisk

Langenscheidts *have ben i næsen* er godt nok psykologisk forståelig på grund af en parallel komposition, men den hjælper ikke brugeren, for de to idiommer betegner hhv. en negativ og en positiv karakter.

Det afgørende er altså, at brugeren får løst sit opslagsproblem, ikke at leksikografen morer sig med at finde "lignende" idiommer i L2. For lighed i udtryk er ikke nødvendigvis lig med lighed i brug.

Konklusioner

Spørgsmålet om idiomækvivalens er ualmindelig kompliceret, fordi idiommer er leksikalsk komplekse og binder faste forestillinger til sig. Det bliver kun mere komplekst af at blive sat ind i en tosprogsleksikografisk sammenhæng, fordi det ikke er givet på forhånd, hvordan de "leksikologiske kendsgerninger" skal håndteres i en bilingval ordbog. Jeg har påvist en forståelig, men i praksis ofte uholdbar idiomhåndtering i bilingvale ordbøger med dansk og tysk, som synes at bunde i en billed- og konstruktionsorienteret tilgang til idiommerne. I stedet for kunne man fokusere mere på, hvad sprogbrugen rent faktisk giver belæg for at sige om idiomernes ækvivalens. I hvert fald hvis man er interesseret i kommunikative forhold og ikke i meta-aspekter som fraseologisk komposition og ikonografi. Det kan sagtens være interessant, men det er næppe det sigte, en default-bruger har og forventer er ordbogens.

En solid empirisk-leksikologisk idiombeskrivelse er ressourcekrævende, men den giver ofte overraskende – og desværre også indimellem besværlige – svar. Hvordan de fundne svar skal omsættes i den konkrete ordbog, er lige så meget et funktionelt spørgsmål, som det er vanskeligt at finde perfekte løsninger. Perfektionen består i at ramme den påtænkte brugergruppes behov for fx at forstå eller måske selv at bruge et L2-idiom. Og den opgave kan altså løses på utallige måder.